

Konceptija društvenog ugovora J. J. Rousseaua

ZVONKO POSAVEC

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Autor analizira Rousseauov društveni ugovor ukazujući na kolebljivost njegove koncepcije. Naime, jednom pojedinci sklapaju međusobno ugovor i tako konstituiraju političko tijelo, a drugi put pojedinci sklapaju ugovor s javnošću. Prema mišljenju autora, Rousseau, bez obzira na kolebanja u pitanju subjekata ugovora, nikada ne napušta osnovu svoje političke misli, koja leži u stalnom čuvanju identiteta subjekata. Identitetom subjekata izražena je sloboda pojedinaca, čijom obranom postaje Rousseau utemeljiteljem moderne.

Ernst Fraenkel nazvao je Rousseauovo djelo *Contrat social* najutjecajnijim spisom novoga doba*. Prema njegovom mišljenju zastupa Rousseau nauku o heteronomno-legitimiranoj demokraciji, a ona polazi od »egzistencije objektivno spoznatljivog bonum commune i postavlja si zadaću da postigne consensus omnium radi ostvarenja bonum commune.«¹ Ta teorija, prema njegovom mišljenju, pretpostavlja da narod subjektivno hoće ono što je u skladu s objektivno danim duhom. Rousseau je takvim svojim razmišljanjima otvorio put koji možemo nazvati putem prema politisu, a to znači put potpunog predanja političkoj za-

* Nakon Drugog svjetskog rata možemo zabilježiti značajni napredak u istraživanju Rousseaua. Među istraživačke uspjehe treba ubrojiti definitivno objavljivanje *Editions des Oeuvres complètes*. Bibliothèque de la Pléiade započeto još 1959; zatim novo izdanje političkih spisa Rousseaua od C. E. Vaughana (Oxford 1962, prvo izdanje pojavilo se 1915. u Cambridgeu); pa *Zenevska publikacija cjelokupne korespondencije* koju objavljuje R. A. W. Leigh od 1965. i napokon *Index général* djela J. J. Rousseau koji su pripremili francuski znanstvenici.

Među najznačajnije interprete Rousseaua poslije Drugog svjetskog rata treba ubrojiti sljedeća imena: Jean Starobinski (1957) vrši analizu Rousseauove političke filozofije iz aspekta njegovog karaktera i njegovog osobnog iskustva; Pierre Bourgelin (1952) tumači ga egzistencijalistički, a Ernst Cassirer (1932, 1945, 1954) neokantovski, te Robert Dérathé (1950) prosuđuje Rousseau racionalistički prirodno-pravno. Treba napomenuti i oštromnu analizu političkih osnovnih ideja Rousseaua od Bertranda de Jouvenala (1947; 1962).

U Njemačkoj utjecali su izuzetno plodno na studij Rousseaua Iring Fetscher (1963) i Otto Voßler (1963). Mnoga kasnija istraživanja stoje pod ovim utjecajem.

¹ Fraenkel, E., *Reformismus und Pluralismus*, Hamburg 1973, str. 415, usp. također od istog autora *Deutschland und westlichen Demokratien, Das Erbe Rousseau in europäischen Denkens*, Stuttgart, Berlin Köln, Mainz 1973, str.

jednici. Naravno, u Rousseauovim maštanjima polis je nešto potpuno drugo od političke tvorevine stare Grčke.

Novi polis, naime, izrasta iz potrebe socijalizacije pojedinca koji se ne može više držati u svojoj izolaciji od drugih. Povijesno nastala situacija je takve prirode da čovjek mora udružiti svoje snage s drugima da mi uopće mogao opstati. »Prvotno stanje se više nije moglo održati i ljudski rob bio bi propao da nije promijenio svoj način života.² →

Metode
 Put koji polazi od usamljenog čovjeka (*homme solitaire*) zajednički je svim teoretičarima prirodnog prava. Napušta se teološko-kozmička interpretacija prirode, a time se ujedno negira prirodni socijalitet čovjeka. Nova polazna točka postaje pojedinačni čovjek koji tvori osnovu moguće rekonstrukcije države. Država nije nikakva prirodna zajednica, nego radikalno umjetno djelo koje tek stvara prostor mogućem sigurnom, slobodnom i pravедnom životu. Ne traži se više put prema najboljoj i najobuhvatnijoj ljudskoj zajednici, nego samo način zajedništva i konstitucija vlasti postaju osnovni problem. Osnovni model u kojem se ocrtava ova promjena naziva se društveni ugovor. Pojam ugovora radikalno ukida prirodno-teološko porijeklo države i postavlja pojedinca, prepuštenoga samom sebi, kao osnovni subjekt svakog ugovaranja. Rousseau je prihvaćanjem ovih misli radikalno doveo u pitanje političku zajednicu i postavio određene principe formiranja svakog političkog zajedništva. Svojim tezama on je dao osnovne principe političke moderne koji važe sve do naših dana. Politička moderna polazi od pojedinca, vidi ga povijesnim razvitkom ugoržena i postavlja zahtjev za takvim političkim tijelom (državom) koja će osigurati i sačuvati prostor njegove ljudske prirode i njegove čudoredne slobode.³

Rousseau izgrađuje svoju misao tako da do krajnosti razvija napetost između nomosa i fysisa. Nova politička tvorevina naime moguća je samo onda ako dođe do potpunog oslobađanja prisile zakona prirode i ako se provede potpuno denaturiranje čovjeka. Čovjek kakvog ga zatičemo u povijesnom kontekstu mora se potpuno osloboditi svoje deformirane prirode i radikalno naći temelj svoje neprirodne egzistencije u neprirodnoj formi ugovorne zajednice. Nema polovičnog puta koji bi mogao prihvatiti i princip prirode i princip zakona, nego postoji samo ili radiklani put prema prirodi ili potpuno prihvaćanje zakona kao temelja egzistencije. S obzirom da je čovjekova priroda uslijed dugih naslaga civilizacijskog razvitka, postala njegovom krivom prirodom, on je mora radikalno odbaciti, da bi mogao dospjeti do svoje prave prirode.

Ovo utemeljenje društva koje polazi od pojedinca povezano je s ustanovljivanjem središnjeg autoriteta koji pojedince čvrsto drži u svezi zajednice. Ratio čovjeku nalaže da stvori *societas civilis* koji će mu omogućiti održanje i ostvarenje svojih životnih interesa. U toj točki Rousseau dijeli mišljenje Hobbesa i

² Rousseauova djela navedena su prema *Oeuvres complètes*, ed. B. Gagnebin et. M. Raymond. Paris 1959, Bd. 1—4, Bibl. de la Pléide. Svezak je označen rimskim, a stranica arapskim brojem. CS služi kao kratica za *Contra Social*, a CS MS za prvi nacrt ženevskog manuskripta. Navedeno mjesto nalazi se u CS I,6.

³ Forschner, M., *Rousseau*, Verlag Karl Alber Freiburg, München 1977, str. 90—93.

Locka. Mogućnost sukoba privatnih interesa, strah od anarhije koja može iz toga proizići, sile čovjeka na korake koji će osigurati njegovo održanje.⁴ Naime »suprotstavljanje pojedinačnih interesa učinilo je potrebnim ustanovljivanje društva«⁵ i ako se interesi ne uspiju uskladiti, društvo dakako nije moguće.

Robert Derathé je pokazao da Rousseau nije prihvatio samo individualistički stav škole prirodnog prava i ne-teološki pojam prirode nego je i državu interpretirao dijelom instrumentalistički, a dijelom je telos čovjeka i država postavio u nerazdvojno jedinstvo.⁶ To se najbolje vidi u izmjeničnoj upotrebi modela mašine i organizma u tumačenju države.⁷ Kad je država instrument, onda je ona mašina; a kad je ona mjesto realizacije biti čovjeka, onda je možemo pojmiti samo kao model organizma. Interesantno je da je i Hegel slijedio ovu liniju tumačenja države.⁸

Dakle Rousseau stoji pred zadatkom: »Pronaći takav oblik udruživanja koji brani i štiti svim zajedničkim snagama osobu i imanje svakog udruženog, i u kojem se svatko, ujedinjujući se sa svima, pokorava ipak samo sebi i tako ostaje slobodan kao i prije.«⁹ Taj osnovni problem misli riješiti društvenim ugovorom.

S jedne strane takvo udruživanje čovjeka u političku zajednicu je instrument u službi zaštite njegove osobne imovine i slobode, ali s druge strane ova asocijacija donosi i potpunu preobrazbu čitavog ljudskog bića. Čovjek naime napušta svoju povijesno-civilizacijsku egzistenciju pojedinca i utapa potpuno svoje svrhe u proizvedenu zajednicu. Tako od buržuja nastaje građanin čija osnova može biti samo radikalno očišćeni prostor od civilizacijskih naslaga.

Kako se ljudske svrhe ne mogu više uklopiti neposredno u entelehiju prirode¹⁰ i kako se iz vjere u svemogućeg tvorca ne može izvesti ljudski poredak¹¹, čovjek mora sam stvoriti poredak koji će odgovarati njegovoj prirodi. Stoga se normativni temelj i sadržaj prava može izvesti samo iz slobode čovjeka kao one moći koja stoji iznad puke mehanike prirodnog toka. Čovjekovo odnošenje određeno je sviješću i voljom i tako on suprotstavljen nasuprot prirodi postaje izvorište koje postavlja zakone vlastite slobode.

Rousseau izgrađuje svoju teoriju ugovora tako da se najprije obračunava s mišljenjima koja su njemu suprotna. Prvih pet poglavlja *Društvenog ugovora* posvećeno je naukama o državi koje nastoje opravdati vladavinu čovjeka nad

⁴ Rousseau, J.-J., CS II,1;III 368; vrgl, III,16;III 432, CS I,2;III 352

⁵ CS II,1

⁶ Derathé, R., *Jean-Jacques Rousseau et la science politique de son temps*, Paris 1974, str. 412—413.

⁷ Usp. Baruzzi, A., *Mensch und Maschine*, München 1973.

⁸ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts.* &

⁹ CS I,6

¹⁰ Ebinghaus, J., *Gesammelte Aufsätze, Vorträge und Reden*, Hildesheim 1968, naročito rad: »Die Idee des Rechts«

¹¹ Bussuet, J. B., *Politiques tirée des propres parole de l'Ecriture Sainte*, Paris 1709.

čovjekom oslanjajući se bilo na prirodu bilo na natprirodne fenomene. Sve te teorije nisu dovoljno poštivale slobodu kao temelj društvenog poretka. ✓

Teorije koje razvijaju prirodnu očinsku vlast kao model političkog društva, Rousseau radikalno odbacuje. Naime, te teorije dijele ljudsku vrstu »na stada stoke, od kojih svako ima svog vođu koji ga čuva da bi ga proždrio«. »Porodica je, dakle, ako hoćemo, prvi model političkih društava. Vođa je na sliku oca, narod na priliku djece.«¹² U teoretičara ovog tipa ubraja Rousseaua, Grotiusa i Hobbesa, te Aristotela, koji je prije svih rekao »da se ljudi ne radaju po prirodi jednaki, već se jedni radaju da budu robovi, a drugi da gospodare«.¹³

Rousseau odbacuje također poredak koji bi se oslanjao na pravo jačega bez obzira da li pojedinac čini drugoga pojedinca robom ili vladar podvrgava narod ili jedan narod podvrgava drugi. Prirodna nadmoć ne osigurava nikakav legitimitet vlasti. »Sila je fizička moć; ne vidim kakva moralnost može proizlaziti iz njezinih učinaka. Ustuknuti pred silom je čin nužnosti, a ne volje, to je nadasve čin razboritosti.«¹⁴ Međutim, čim nestane sila, nestaje i pravo koje je s njom povezano. Osim toga, nijedna sila ne može djelovati ako nema barem neki pristanak svojih građana.

Rousseau nadalje odbacuje vlast koja bi se htjela temeljiti na Bogu On, naime, kaže: »svaka vlast, priznajem, dolazi od Boga, ali i svaka bolest dolazi od nje-ga.«¹⁵ Stoga je njegov zaključak odlučan i nikakva sila ne stvara pravo i »obavezni smo se pokoriti samo zakonitim vlastima«,¹⁶ tj. onoj vlasti čiji smo sam dio. Svaka vlast čovjeka nad čovjekom negira bit čovjeka i nitko ne može ugovorom prenijeti svoju slobodu nekom gospodaru a da ne izgubi sam sebe. »Odreći se svoje slobode znači odreći se svojstva čovjeka, prava čovječnosti, čak i svojih dužnosti.«¹⁷

Ovim projektom Rousseau je doveo u pitanje sve vrste apsolutističkog ugovaranja koje se redom sastoje u izgradnji političke zajednice prema modelu gospodara i roba. Svaki ugovor koji nema kao svoju osnovnu pretpostavku slobodu kao bit čovjeka, jest nelegitiman. On je »bezvrijedan i proturječan sporazum«, jer se njime »uglavljuje, s jedne strane potpuna vlast, a s druge strane posluš«. Naime, nespojivo je s čovjekovom prirodom »da se odrekne svoje slobode, svojih svojstava čovjeka i čovječnosti.«¹⁸ Rob i pravo stoje u radikalnoj suprotnosti jer tamo gdje ima prava nema ropstva, a gdje ima ropstva nema prava. Čovjek može stvoriti istinsko političko tijelo ako samoga sebe potpuno denaturira tj. ako se ne zadržava na svojstvima koja bi mu došla od prirode. Isto tako njegova autonomija ne može ovisiti o nekom božjem biću, jer bi time

¹² CS 1,2

¹³ CS 1,2

¹⁴ CS 1,3

¹⁵ CS 1,3

¹⁶ CS 1,3

¹⁷ CS 17 1,4

¹⁸ Usp. CS CS 1,4

opet bio uspostavljen odnos gospodara i roba. Pactum associationis ne može ni pod kojim uvjetima prijeći u pactum submissionis.

Istina je da se ovim ugovorom osigurava održanje i osiguranje života u slobodi — a to je bila Lockova nakana — ali je prema Rousseau ta sloboda samo tada ostvariva ako individue potpuno ulaze u zajednicu. Zakon koji je stvoren moraju svi poštivati jer je to zakon koji su oni sami sebi dali. Ukratko, sloboda je poslušnost zakonu koji smo sami sebi postavili.

Rousseau je bio prvi teoretičar moderne koji je legitimitet vlasti povezao s uvjetima moraliteta ljudskog djelovanja. Nema nikakve naknade zbog koje bi se netko morao ili trebao odreći svoje slobode. Jer »takvo odricanje nespojivo je s čovjekovom prirodom i moralnije je oduzeti svaku moralnost svojim djelanjima nego oduzeti svu slobodu svojoj volji«. ¹⁹ Moralna autonomija volje i njezina nepovredivost uvjet je legitimiteta vlasti. Nitko ne može prenijeti svoju volju nekom drugome a da ne dospije time u ropstvo. Društveni ugovor osigurava slobodni prostor pojedinca putem zajednice. Potpunim predanjem, smrću *homme de nature* u društvu nastaju nove mogućnosti drugog načina ljudskog bitka. U društvenom stanju »instinkt« je zamijenjen »pravednošću«; naime, čovjek je izgubio prirodnu slobodu, ali je za uzvrat »dobio građansku slobodu koja je ograničena općom voljom« i tek ta moralna sloboda učinila je »čovjeka svojim istinskim gospodarom«. ²⁰

Rousseau je dakle formulirao temeljni ugovor kao uvjet mogućnosti ostvarenja slobodne egzistencije čovjeka. Ili, drugačije rečeno: ljudska egzistencija nalazi potpuni uvjet mogućnosti svojega ostvarenja samo u sferi politički konstituirane zajednice, tj. države. Društvenim ugovorom ljudi ne osiguravaju samo svoja dobra i svoj život, nego oni dobivaju i novu prirodu (se donner un nouvel être) ²¹, kao što se uspostavlja i umjetna veza između *homme de la nature* i *homme de l'homme*. Rousseau stoji dakle pred zadatkom stvaranja ne samo pozitivnog pravnog poretka ilegitimne vlasti nego i pred stvaranjem novog čovjeka kao slobodnog bića zajednice.

Polazna točka ugovaranja, a to vrijedi za sve teoretičare ugovornih teorija, jest pojedinac koji je od prirode slobodan, dakle, posjeduje prirodno pravo na život, slobodu i individualnu sreću. Dakle, legitimitet vlasti dolazi od slobodnog ujedinjenja izvorno autonomnih individua koje tako stvaraju političko tijelo i državni autoritet uopće. »Postoji samo jedan zakon što po svojoj prirodi iziskuje jednodušno pristajanje. To je društveni sporazum. Jer građansko je udruživanje najdobrovoljniji čin na svijetu zato što se svaki čovjek rada slobodan i sam sebi gospodarom, pa ga nitko ne može, sa ma kakvom izlikom, podjarmiti bez njegova pristanka«. ²² Cilj političkog udruživanja je nadalje »održanje i dobrobit

¹⁹ CS I,1,4

²⁰ Usp. CS I,8

²¹ CS MS I; III 289

²² CS IV,2

njegovih članova²³, a najveće dobro za sve (le plus grand bien de tous) svodi se na dva osnovna cilja, a to su sloboda i jednakost.²⁴

Država je djelotvorno sredstvo osiguranja života i slobode pojedinca. Ebbinghaus²⁵ smatra da je Rousseau otkrio novovjekovnu ideju prava, a ona se sastoji u tome da se samovolja svakog pojedinca ograniči jedinstvenim zakonom prisile. Politička zajednica u tom smislu je pravna zajednica jer integrira slobode koje se nastoje usredotočiti na same sebe. Ona čak može prisiliti pojedinca da bude slobodan. Da ne bi došlo do »urušavanja političkog tijela«, da taj »društveni sporazum ne bi postao bezvrijedna formula, on u sebi prešutno sadrži obavezu koja sama može dati snagu drugima da će svakoga tko se odbije pokoriti općoj volji na to prisiliti čitavo tijelo, što znači samo to da ćemo ga prisiliti da bude slobodan.«²⁶

Pojedinac je polazna točka stvaranja opće volje, a na njemu i preko njega određuje se ujedno svrha države. Njegova unutrašnjost stalno preispituje i vrednuje opću volju, jer savjest je apsolutna točka modernog čovjeka.

S obzirom na subjekte ugovora, predstavljaju Rousseauovi tekstovi prilične teškoće, koje su došle do izražaja u raznim interpretacijama. Tako Derathé²⁷ smatra da kod Rousseau nisu individue one koje se angažiraju jedna nasuprot drugoj jer »čin udruživanja sadrži uzajamnu obavezu javnosti s pojedincem« (public avec les particuliers).²⁸ Dakle pojedinci sklapaju recipročni ugovor s tijelom čiji su oni članovi. Dakle, ovdje je tijelo narod, ali već nekako konstituiran prije ugovora jer je narod jedan od sudionika u sklapanju ugovora. Naime, ne može sklopiti ugovor netko tko nije već konstituiran kao tijelo. To Hobbes ne bi ni u kojem slučaju dopustio, jer kod njega mnoštvo pojedinaca tek ujedinjujući se i svojim ujedinjenjem stvaraju državu. Mayer-Tasch²⁹ smatra da se u pitanju forme ugovora Rousseau ne razlikuje od Hobbesa. On drži da se međusobnim ujedinjenjem individua stvara tek pravna osoba. Ona je prema tome »kreirani objekt, a ne kreirajući subjekt prvobitnog ugovora. Subjektivni contrat social su jedino individue«. Fetscher, u svojoj poznatoj knjizi o Rousseau, pozivajući se na CS I,7 smatra da je društveni ugovor »čin udruživanja javnosti s pojedincem« i ukazuje na aporije ugovornih subjekata te smatra da Rousseau nije bila jasna bit prvobitnog ugovora. Razloge ove nejasnoće nalazi Fetscher u tome što je Rousseau ostao zarobljen dualističkim mišljenjem ugovora.³⁰

U rješavanju ovih teškoća podimo od određenja društvenog ugovora koji Rousseau daje u CS I,6. Ono glasi: »Čin udruživanja stvara moralno i kolektivno

²³ CS III,9

²⁴ CS II,11

²⁵ Vidi bilješku 10

²⁶ CS I,7

²⁷ Vidi bilješku 6. na str. 223.

²⁸ CS I,7

²⁹ Mayer-Tasch, P. C., *Autonomie und Autorität. Rousseau in den Spuren von Hobbes*, Neuwied/Berlin 1968, str. 31.

³⁰ Fetscher, I., *Rousseaus politische Philosophie*, Neuwied/Berlin ²1968, Frankfurt/M ³1975. str. 100.

tijelo.« To pretpostavlja »potpuno otuđenje svakog člana društva sa svim njegovim pravima u cjelokupnu zajednicu.« U Emilu III, to glasi: »Svaki od nas stavlja u zajednicu (en commun) svoju osobu i sve svoje snage pod najviše vodstvo opće volje; i uzimamo kao tijelo svakog člana kao nezavisnog dijela cjeline.« (str. 360).

Kao što vidimo, teškoća se sastoji u tome što jedan te isti ugovor sadrži različite ugovorne i pravne odnose.

Forschner³¹ je ove ugovarače svrstao u tri grupe: (1) jednom je to odnos pojedinca prema pojedincu, zatim (2) je to odnos svih kao agregata (peuple collectivement) prema cjelini kao jedinstvenom tijelu i (3) to je odnos pojedinca prema cjelini koji ponovno implicira odnos pojedinca kao posebne volje prema samome sebi kao mementu zajedničke volje.

Te aporije Rousseau je formulirao ovako: »udruživanje sadrži uzajamnu vezu javnosti s pojedincima« — »engagement réciproque du public avec les particuliers«,³² a to znači ujedno da pojedinac kao dio naroda sklapa ugovor sam sa sobom kao dio suvereniteta — »da se svatko ugovarajući tako reći sa samim sobom obavezuje u dvostrukom odnosu, to jest kao član suverena prema pojedincima i kao član države prema suverenu.«³³

S druge strane, »čin udruživanja stvara moralno i kolektivno tijelo.«³⁴ Dakle, tek udruživanjem nastaje uopće être moral et collectif. Stoga pojedinac ne može sklopiti ugovor s nekim tijelom koji uopće ne postoji. Besmisleno je tražiti sklapanje ugovora s nekim tijelom koje ne postoji, jer ugovor važi tek onda ako ga sklapaju dva ravnopravna pravna subjekta. U ovom slučaju bio bi to ugovor s jednim subjektom koji tim ugovorom tek nastaje, a to je očito besmisleno.

Interesantno je kako poznati interpret Rousseaua Derathé rješava ovaj problem. On smatra da corps nije realno nego »virtuelno« prisutni partner. »Tijelo naroda na putu konstitucije je jedna partija ugovaranja, kao da je već stvarno konstituirano, fikcija, koju Hobbes ne bi nikada dopustio.«³⁵

Ja bih rekao da se određeni stupanj homogenizacije naroda mora postići da bi pojedinci mogli, kako međusobno tako i s jednim zamišljenim tijelom, uopće sklopiti ugovor. Međutim, najvažnije je to da pojedinac na svim putevima sklapanja ugovora ne napušta identitet sa samim sobom, nego ostaje slobodan kao i prije. U tom smislu to je doista svjesna antiteza Hobbesu, koji tumači prvobitni ugovor kao uzajamni sporazum pojedinca u korist trećeg, koji nema udio u tom sporazumu. U takvom ugovoru pojedinac nije u suverenu identičan sam sa sobom. Stoga smatram da je Mayer-Taschova teza o Rousseau kao nastavljaču Hobbesa samo dijelom točna.³⁶ Naime, ako dopustimo u sklapanju ugovora

³¹ Usp. Forschner str. 111; vidi bilješku 3.

³² CS I,7

³³ CS I,7; Usp. III, 362, isto tako Emil IV, 840

³⁴ CS I,6; III,361.

³⁵ Derathe, str. 223, vidi bilj. 6

³⁶ Vidi bilj. 29

primat ugovaranja svakog pojedinca s pojedincem, tada je taj akt kod Rousseau ipak nešto potpuno drugo nego kod Hobbesa. Kod Rousseaua to je akt oslobođanja pojedinca i postavljanje osobnog identiteta u umjetnom tijelu kojeg je čovjek sam stvorio, a kod Hobbesa to je akt podvrgavanja i gubitka suverenosti.

Taj ugovor zahtijeva »otudenje svakog (chaque) člana društva sa svim njegovim pravima u cjelokupnu zajednicu (en commun).³⁷ To znači da se pojedinac mora potpuno osloboditi historijskih naslaga historijski-nastalog da bi mogao stvoriti političko tijelo koje će onda moći pravedno prema svima postupati. Upravo zbog toga društveni ugovor »iziskuje jednodušno pristajanje. Jer građansko je udruživanje najdobrovoljniji čin na svijetu zato što se svaki čovjek rada slobodan i sam sebi gospodarem, pa ga nitko ne može, s ma kakvom izlikom, podjarmiti bez njegova pristanka.«³⁸ Pactum associations vrijedi samo pod uvjetom slobodnog i jednodušnog pristanka, što pretpostavlja ne samo međusobnu obavezu nego i obavezu svih prema pojedincu.

Dakle, corps moral et collectif kao najviša pravna osoba nemoguća je ako nije utemeljena na međusobnom sporazumu pojedinaca. Rousseau ne napušta nikada svoje apsolutno stajalište moralne savjesti koja može naći samu sebe u oblicima općenitosti, jer je to ona sama. Rousseau ni u jednom trenutku ne napušta polaznu točku moderne ugovorne teorije, a to je autonomna individual. U tom smislu njegova se koncepcija ne razlikuje od Hobbesove.³⁹ Međutim, razlika počinje tada kada dolazi do stvaranja autoritativnog tijela koje nastaje nakon sklapanja ugovora. Svako ujedinjenje je ujedinjenje s obzirom na jedan zajednički autoritet, što pretpostavlja da se pojedinci podvrgavaju jedinstvenoj volji. I tu počinje razlika između Hobbesa i Rousseau. Hobbesov ugovor pretpostavlja mogućnost proširenja pojedinačne volje na jednu drugu osobu⁴⁰ koja je potpuno umjetne naravi.⁴¹

Za Rousseaua je volja neprenosiva i ne može je nitko reprezentirati, osim ona samu sebe. U tom smislu Rousseau je potpuno nedvosmislen.⁴² Volja je bit čovjeka, i bez toga svojstva on ne može biti čovjek; ako se čovjek liši svoje volje, to jest ako je preda nekom drugome, tada on prstaje biti čovjek i postaje rob. Stoga volja svakog subjekta mora postati u bilo kakvoj formi dio pravne i političke zajedničke volje. Samo pod tim uvjetima nastupa pojedinačna volja nasuprot općoj volji kao neka njoj strana sila. Pojedinac je u tom smislu dio naroda i utoliko podanik, ali on je ujedno kao dio suverene volje gospodar samome sebi.

Važno je napomenuti da pojedinac, stupajući u političku zajednicu, ne ostaje isti kakav je bio prije. Zbiva se njegova zbiljska preobrazba koja od otudenoga

³⁷ CS I,6

³⁸ CS IV,2;usp.III 940 i Poljska III 996

³⁹ Usp. Fetscher, str. 95; vidi bilješku 31. Mayer-Tasch, str. 38. vidi bilj. 38.

⁴⁰ Leviathan, I,11

⁴¹ Leviathan I,16

⁴² Usp. CS II,1; II,368

čovjeka čini zbiljsku moralnu osobu. Napuštajući svoju historijski iskvarenu prirodu, čovjek dobiva tek svoju pravu moralnu prirodu. Tek u stanju svoje druge prirode čovjek zadobiva svoje pravo ljudsko određenje.

Mnogi su autori ukazali na to da prirodno pravo kog Hobbesa i Rousseaua nije zbiljsko pravo.⁴³ Zbiljsko pravo je umno pravo. Naime, umno pravo je zbiljsko jer iza njega stoji moć, koja će sve prisiliti da se pridržavaju prava. Država je kao *corps moral et collectif* moć koja mora osigurati uvjete mogućnosti zbiljskoga prava.⁴⁴ Stoga sva zbiljska prava individua počivaju na prisili volje političke zajednice koja je konstituirana putem ugovora. Nakon uspostavljanja građanskog društva ukida se prirodna sloboda i svaki građanin mora se podvrgnuti sili zajednice. To pretpostavlja »potpuno otuđenje (*aliénation total*) svakog člana društva sa svim svojim pravima u cjelokupnu zajednicu«, a »budući da su uvjeti jednaki za sve, nitko nema interesa da ih drugima učini tegobnijima«. ⁴⁵ Država zadobiva na taj način neograničenu silu nad svojim građanima jer »društveni sporazum daje političkom tijelu apsolutnu vlast nad svojim članovima. A to je ona vlast što se upravlja općom voljom i zove se, kao što sam rekao, suverenost«. ⁴⁶ Rousseau, vidimo, zastupa tezu o identitetu države i prava. To je izazvalo žestoke kritike na njegov račun. Izgleda da je Rousseau ostao na tragu teoretičara državnog kapitalizma jer je gospodar promijenio samo ime, a neodoljiva moć suverena samo je dobila na snazi.

Već je Benjamin Constant proglasio Rousseaua »profetom slobode koja priprema svaku vrstu diktature.⁴⁷ Nadalje G. Jellinek naglašava autoritarne implikacije i konzekvencije Rousseauove političke filozofije. On smatra da je *Contrat social* demokratski Leviatan. »Suverenog kralja — kaže on — nasljeđuje suverena nacija«. Odatle proizlazi mogućnost nedemokratskog manipuliranja narodom.⁴⁸

Na početku 20. stoljeća teoretičari ponovno otkrivaju jakobinske tendencije u *Društvenom ugovoru*.⁴⁹ O Rousseauu se piše kao »zakletom neprijatelju individualizma« što, s obzirom na cjelokupni Rousseauov pathos, zvuči malo neobično. Njegova teorija države proglašava se »teorijom čistoga kolektivizma«. ⁵⁰ S pojavom fašističke i komunističke diktature Rousseau je ponovno stiliziran kao teoretičar totalitarne demokracije.⁵¹ Neki idu tako daleko da tvrde da Rousseauovi politički spisi uopće nisu imali nimalo utjecaja na pripremu francuske

⁴³ Riedel, M., *Materialien*

⁴⁴ Usp. Forschner, vidi bilj. 3., str. 114—117.

⁴⁵ CS I,6

⁴⁶ CS II,4

⁴⁷ Usp. Benjamin Constant, *Cours de politique constitutionnelle*, Bd. 1, S.173

⁴⁸ Georg Jellinek, »Die Politik des Absolutismus und die des Radikalismus« (Hobbes und Rousseau) u: *Ausgewählte Schriften und Reden*, Bd. II, Berlin 1921, S.15

⁴⁹ Usp. Mayer-Tasch, vidi bilj. 29, str. 86.

⁵⁰ Usp. Vaughan, Introduction, *The Political Writing of J.J. Rousseau*, Cambridge 1915, str.22,59,69. Citiramo prema Mayer-Tasch, vidi bilj. 29.

⁵¹ Spomenimo samo neke teoretičare koje Rousseaua interpretiraju u tom smislu: C. Schmitt, *Die Diktatur*, J. Talmon, *Der Ursprung der totalitären Demokratie*, K. Loewenstein, *Verfassungslehre*, Crocker, Rousseau *et la voie du totalitarisme*, A. Mohler, *Was die Deutschen fürchten*; kao i mnogi drugi.

revolucije. Tako je Bertrand de Jouvenak, izrazito konzervativni teoretičar, izvršio zapaženi i značajni komentar izdanja *Contrat social* (Genf 1947), u kojem tvrdi da nije Rousseau kao teoretičar »volonté général«, nego kao kritičar kulture i pesimist civilizacije, kao branilac prirodne dobrote čovjeka i kao pronalazač djeteta, dakle siromašni, osamljeni, sanjivi šetač pripremio revolucionarnu klimu. Prema tome, nije Rousseau utjecao na moderne političke događaje kao pisac *Društvenog ugovora*, nego kao pisac sentimentalnog romana »Nouvelle Héloïse.«⁵²

Istina je da Rousseauov *Društveni ugovor* pretpostavlja potpuno otuđenje dobara, osobe, života i svih snaga zajednici. Utoliko je, nema nikakve sumnje, njegova koncepcija države autoritarna jer prizaje vrhovništvu pravo neograničenog zahvata u privatnu sferu građana. Zbog toga Rousseau ne može priznati nikakvo pravo individue s one strane države, jer s one strane države vladaju posebni interesi i prirodne potrebe. Ipak, treba reći da političko tijelo nastalo društvenim ugovorom implicira pravo individua. Individua je jednim dijelom član naroda i utoliko je on podanik, ali drugim dijelom on je član suverenosti i utoliko je suveren. Apsolutističke teorije nisu nikada tretirale podanika kao suverena; najčešće podanik nije imao nikakva utjecaja na suverena, nego je doista bio samo podanik. Za Rousseaua se to ne može reći, jer usprkos apsolutnog prava važenja zajednice, to ne znači ukidanje individualnih prava, nego stvaranje prostora za mogućnost njihove realizacije.

Rousseauova koncepcija društvenog ugovora koleba se između *ugovora* koji sklapa pojedinac s javnošću i *ugovora* koji sklapaju pojedinci među sobom s ciljem da ostvare moralno i kolektivno tijelo. No, bez obzira na oklijevanje s obzirom na ugovarače, Rousseau nikada ne napušta misao o potrebi potpunog identiteta pojedinca sa samim sobom koji mora poštivati svaki oblik ugovora. Biti u identitetu sa samim sobom je samo stilizirani oblik određenja čovjeka kao bića slobode. Rousseau je postavio pojedinca u temelj političke zajednice i u tome počiva njegova modernost.

⁵² Spaemann, R., *Rousseau-Bürger ohne Vaterland*, München 1980, str. 17.

Zvonko Posavec

J. J. ROUSSEAU'S CONCEPTION OF THE SOCIAL CONTRACT

Summary

The author analyzes Rousseau's social contract and demonstrates the inconsistency of his conception. Namely, in one place individuals make a contract mutually and thus constitute a political body; elsewhere individuals make a contract with the public as a group. According to the author, Rousseau in spite of his vacillation concerning the parties involved in the contract, never abandons the basis of his political thought which resides in the constant maintenance of the parties' identity. Through this the individual's freedom is expressed; by defending it Rousseau becomes a founder of the modern era.